
LESZEK SZYMAŃSKI* | UNIwersytet Zielonogórski

Terminologia związana z tłem konwersacyjnym w opisie modalności językowej oraz propozycja jej przekładu na język polski

Słowa kluczowe: modalność, terminologia, tło konwersacyjne, pole semantyczne wyrażen modalnych.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.101.1.3>

1. Wprowadzenie

Czasowniki modalne są uważane za niejednoznaczne w wielu językach. Niektóre mogą wyrażać kilka różnych znaczeń, jak na przykład angielskie *must*, niemieckie *müssen* czy polskie *musieć*. Poszczególne znaczenia modalne są im nadawane w kontekstach (Hacquard 2006, 2010, 2011; Kratzer 1991; Szymański 2019). Zilustruję to poniższym przykładem:

- (1) (a) Marta *must* eat a healthy diet.
- (b) Marta *muss* sich gesund ernähren.
- (c) Marta *musi* się zdrowo odżywiać.

Czy nadawcy w przykładzie (1), niezależnie od języka wypowiedzi, chodzi o to, że ktoś nakazał Marcie, by zdrowo się odżywiała? Czy też może jest tak, że nadawca, na podstawie własnych obserwacji bądź doświadczeń, wyraża wyciągnięty przez siebie wniosek dotyczący sposobu odżywiania się Marty?

Nie sposób odpowiedzieć na powyższe pytania, jeśli się dysponuje jedynie tak przedstawionym zdaniem. Tymczasem takiej jednoznacznej odpowiedzi częstokroć oczekuje się od językoznawcy, nauczyciela języka czy tłumacza. Poniżej przedstawię narzędzie badawcze, które może być wykorzystywane do analiz wyrażen modalnych, w tym do ich ujednoznaczniania.

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pewnego modelu opisu semantyki wyrażen modalnych. Według mojej wiedzy model zaproponowany przez Angelikę Kratzer (1991) nie został jeszcze opracowany w języku polskim, a zaproponowana w nim terminologia

* l.szymanski@in.uz.zgora.pl; ORCID: 0000-0003-3812-3615

nie ma ustalonych wszystkich polskich odpowiedników. W związku z tym przekład anglojęzycznej terminologii na język polski stanowi drugi cel tej pracy.

Niniejszy tekst składa się z siedmiu części, włącznie z wprowadzeniem. Część druga traktuje o modalności. W trzeciej przedstawiono podłoże teoretyczne modelu pola semantycznego wyrażen modalnych (Kratzer 1991), którego omówienie znalazło się w części czwartej. Piąta przybliży typologię źródeł uporządkowania światów możliwych w odniesieniu do wspomnianego modelu A. Kratzer. Stanowi ona propozycję polskiego przekładu terminologii ujętej w klasyfikacji, którą autor niniejszego tekstu opisał we wcześniejszej publikacji (Szymański 2019). Szósta wskazuje typologię modalności opartą na binarnym podziale tę konwersacyjnych. Siódma część to uwagi końcowe.

2. Modalność

Zacznijmy od zdefiniowania modalności. Nie jest to termin nowy. Pierwsze sformułowanie tego pojęcia przypisuje się Arystotelesowi (za: Chrzanowska 1989: 1), pierwsze zaś próby jego zdefiniowania we współczesnym językoznawstwie – Charles'owi Bally'emu (za: Boniecka 1976: 103).

Pośród wielu istniejących propozycji przyjmijmy na potrzeby niniejszego tekstu, że *modalność* to pojęcie semantyczne odnoszące się do możliwości i konieczności (Kratzer 1991, 2012). Ten sposób pojmowania zagadnienia, zaczerpnięty z logik modalnych, ułatwi nam orientację w opisanym dalej modelu.

W bogatej literaturze traktującej o modalności znajdujemy nie tylko zróżnicowane podejścia definicyjne, ale także wiele różnych stanowisk wobec jej typologizowania. Każda próba usystematyzowania znaczeń modalnych prowadzi do ustalenia nowych klasyfikacji, często przez rozbudowę istniejących już taksonomii (zob. np. Bralczyk 1978; Bybee i in. 1994; Grzegorzczkova 1990; Hengeveld 2004; Jędrzejko 2001; Nauze 2008; Palmer 1986/2001; Portner 2009; van der Auwera i Plungian 1998; von Stechow 2006; von Stechow 1951; Wróbel 1991). W wyniku tego powstają nowe terminy nazywające nowo ustalone, a czasem nawet te same, znaczenia modalne, co prowadzi do kolejnych ustaleń typologicznych oraz dalszego rozwijania wcześniej opracowanych klasyfikacji (zob. Portner 2009).

Sytuacja jak ta opisana wyżej z jednej strony wzbogaca naszą wiedzę, z drugiej jednak nie zawsze pomaga w wyjaśnianiu pewnych zjawisk językowych. Dlatego też istnieje pogląd, zgodnie z którym należy dążyć do upraszczania kategoryzacji. Łatwiej wówczas znaleźć punkt odniesienia oraz opozycję typologiczną, dzięki której rozwiązanie problemu badawczego będzie dostatecznie przejrzyste i pozbawione kontrowersji. Takie zastrzeżenie w kwestii typologii modalności prezentuje Elizabeth Leiss (2008: 18): „[a]ny serious classification has to be binary. Non-binary terminology regularly ends up as lists of different readings of modals, without exhibiting any explanatory force”¹.

W przytoczonych słowach E. Leiss odnosi się do klasyfikowania modalności językowej. Powstaje więc kolejne pytanie: w jaki sposób ułożyć binarną klasyfikację modalności, skoro

1 Każda poważna klasyfikacja musi być binarna. Terminologia niebinarna zwykle kończy się wykazami różnych znaczeń modalnych, nie przedstawiając żadnej mocy wyjaśniającej.

powstało ich sporo i na dodatek dość zróżnicowanych? Co więcej, w każdej klasyfikacji występują kolejne podziały, co zdecydowanie nie ułatwia pracy.

Na powyższe pytanie można zaproponować następującą odpowiedź: utworzenie binarnej klasyfikacji modalności jest możliwe z wykorzystaniem osadzonych kontekstowo tę konwersacyjnych. Będą one omówione szerzej w części trzeciej. W tym miejscu wpływ tę konwersacyjnych na znaczenie modalne postaram się zilustrować za pomocą poniższych przykładów:

(2) On *musi* dużo ćwiczyć.

(3) W moim biurze *można* palić.

W przykładzie (2) czasownik modalny *musieć* może wyrażać albo przymus uprawiania ćwiczeń, albo przekonanie mówiącego, że ktoś dużo ćwiczy. Pierwsza interpretacja może być podyktowana tym, że dużo ćwicząc, ktoś ma jakiś cel, który chce osiągnąć. Może nim być uzyskanie pożądanej sylwetki, sprawności fizycznej bądź utrata wagi. Może też być tak, że ktoś nałożył na kogoś nakaz, by wykonywał dużo ćwiczeń. Jest to inny rodzaj modalności niż wyrażane w drugiej interpretacji przekonanie mówiącego. Może ono pochodzić z obserwacji, doświadczenia bądź przypuszczeń poczynionych na jakiejś dostępnej dla mówiącego podstawie. Reasumując: czasownik modalny *musieć* w przykładzie (2) może wyrażać jeden z dwóch rodzajów modalności: przymus wynikający z okoliczności lub przekonanie wynikające z tego, co mówiący wie lub myśli.

Dwie interpretacje znaczenia modalnego są również możliwe w kolejnym zdaniu (3). Pierwszą stanowi pozwolenie, którego mówiący udziela osobom obecnym w biurze. Będąc jego właścicielem bądź gospodarzem, przypisuje on sobie prawo do tego, by pozwolić innym osobom na palenie w swoim biurze. W drugim odczytaniu okoliczności sprzyjające paleniu w biurze mogą wynikać z technicznego wyposażenia miejsca. Jeśli obiekt ma wentylację lub komorę pochłaniającą dym i zapachy (jak na przykład palarnie na lotniskach), to takie warunki umożliwiają palenie w jego wnętrzu. Ta sposobność nawiązuje, podobnie jak wyrażona zgoda, do okoliczności. Jednakże ta możliwość nie pochodzi od mówiącego, a stwarza ją sytuacja, do której mówiący nawiązuje. Czasownik *móc* w przykładzie (3) może zatem wyrażać jedno z dwóch znaczeń modalnych: pozwolenie lub możliwość pochodzącą z warunków otoczenia.

3. Tło metodologiczne modelu pola semantycznego wyrażeń modalnych

Model przedstawiony przez A. Kratzer (1991) opiera się na założeniach mających swe źródło w logice modalnej (Hacquard 2011; Portner 2009). Operatory modalne są w niej traktowane jako kwantyfikatory światów możliwych. Świat możliwy możemy rozumieć jako możliwy stan rzeczy. Wyróżnia się kwantyfikatory uniwersalne (oznaczane znakiem kwadratu \square) oraz egzystencjalne (oznaczane znakiem rombu \diamond), które odpowiadają wyrażeniom logicznej konieczności („jest konieczne, że”) oraz logicznej możliwości („jest możliwe, że”). Każdemu z nich przypisuje się odpowiednią relację dostępności, oznaczaną jako *R*. Określa ona związek między

dwoma światami możliwymi. Można go przedstawić za pomocą wzoru: $R \subseteq W \times W$, w którym W to zbiór światów możliwych. Relacja dostępności określa dla każdego świata w należącego do zbioru światów możliwych W ($w \in W$), które światy w' są dostępne ze świata w .

Jednym z fundamentalnych pojęć dla modelu A. Kratzer (1991) jest *świat możliwy* (Hacquard 2011; Portner 2009). Jego źródło przypisuje się ogłoszonemu w 1710 roku traktatowi *Teodycea* Gottfrieda Leibniza, który przedstawił nasz świat jako świat idealny, wybrany przez Boga ze wszystkich możliwych światów. Koncepcja ta została szerzej opisana w filozofii i logice na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Wśród pionierskich prac należy wymienić dzieła Rudolfa Carnapa (1957), Jaakko Hintikka (1961) oraz Saula Kripkego (1963). *Świat możliwy* to możliwy stan rzeczy, sposób, w jaki rzeczywistość mogłaby wyglądać w danych okolicznościach, czyli stan rzeczy odmienny od zaistniałego (zob. także: Chrzanowska-Kluczevska 2009; Hintikka 1962; Lewis 1973; Pruss 2001 czy Sendłak 2017).

W logice różne rodzaje relacji modalnych mogą być wyjaśnione za pomocą różnych relacji dostępności. Należy jednak pamiętać, że klasyczna logika modalna nie jest teorią semantyczną traktującą o wyrażeniach modalnych w językach naturalnych. Niemniej zagadnienia z zakresu logiki modalnej można zaadaptować do analiz języków naturalnych, co zauważa na przykład Paul Portner (2009: 29–45), a w praktyce wykorzystuje między innymi autor niniejszego artykułu (Szymański 2019).

Niektóre wyrażenia modalne, zwłaszcza czasowniki, mogą się cechować wielokrotnością relacji dostępności (Hacquard 2011: 1489). Są nimi na przykład polskie *móc* czy *musieć*, które mogą wyrażać znaczenia deontyczne bądź epistemiczne (Jędrzejko 1987, 2001; Ligara 1997; Rytel 1982; Tabisz 2016). Valentine Hacquard (2011: 1489) zwraca uwagę na wyrażenia modalne, które nie mają ustalonej jednej interpretacji znaczeniowej, lecz przyjmują ich wiele. Ze względu na tę ich dwu- lub wieloznaczność każdą taką interpretację należałoby potraktować jako odrębną jednostkę leksykalną.

Wyrażenia modalne denotują nie tylko swoje podstawowe znaczenia (Hacquard 2011: 1490). Okazuje się bowiem, że każde z nich może otrzymywać także kolejne, niejako drugorzędne, odczytania modalne. A. Kratzer (1977, 1981, 1991) proponuje, by takie sytuacje identyfikować jako występowanie kolejnych światów możliwych, które są dostępne dla danej interpretacji modalnej. Wzorując się na V. Hacquard (2011: 1490), zilustrujemy tę interpretację następującym przykładem:

(4) Marek *może* teraz grać na tablecie.

W przykładzie (4), przyjmując jako prymarne deontyczne odczytanie *pozwolenia* (Jędrzejko 1987), w dalszej kolejności możemy podjąć próbę zinterpretowania różnych niezależnych źródeł, z którego może ono pochodzić. Możemy do nich zaliczyć na przykład: zgodę obojga rodziców, zgody każdego z rodziców z osobna, zgodę właściciela tabletu, zgodę producenta gry, a nawet regulamin bądź zasady obowiązujące w miejscu, w którym Marek przebywa (na przykład: w sali kinowej, klasie lekcyjnej, bursie szkolnej czy miejscu kultu wyznaniowego).

V. Hacquard (2011: 1490) sugeruje, by indywidualne interpretacje modalne rozpatrywać z wykorzystaniem zwrotu *ze względu na* (ang. *in view of*). Zatem pozwolenie z przykładu (4) można zinterpretować następująco:

(5) *Ze względu na zgodę ojca* Marek może teraz grać na tablecie.

Ze względu na zgodę właściciela tabletu Marek może teraz grać na tablecie.

Ze względu na reguły panujące w akademiku Marek może teraz grać na tablecie.

Jednakże autentyczne wypowiedzi rzadko zawierają takie wyrażenia jak przywołane wyżej *ze względu na*. Zdania nie są natomiast, jak zauważa A. Kratzer (1981, 2012), wypowiedziane w pozbawionej kontekstu izolacji. Zatem interpretacja modalna wyartykułowanego sądu logicznego opiera się właśnie na kontekście wypowiedzi. A. Kratzer (1981, 1991, 2012) nazywa go *tłem konwersacyjnym* (ang. *conversational background*). Kontekst wypowiedzi stanowi tło konwersacyjne interpretacji znaczenia modalnego w konkretnym przypadku. Odwołując się do podstaw leżących w logice modalnej, w rozumieniu A. Kratzer, tło konwersacyjne to funkcja przypisująca zbiory sądów logicznych do światów możliwych.

4. Pole semantyczne wyrażeń modalnych

Tła konwersacyjne stanowią istotne komponenty modelu *pola semantycznego wyrażeń modalnych* (ang. *the semantic field of modal expressions*) zaproponowanego przez A. Kratzer (1991). Autorka wyróżnia trzy jego poziomy: *siłę modalną* (ang. *modal force*), *podstawę modalną* (ang. *modal base*) oraz *źródło uporządkowania (światów możliwych)* (ang. *ordering source*).

Pierwszym poziomem jest *siła modalna*. Jest to siła związku między wyrażonym sądem logicznym a zbiorem innych sądów (lub informacji). Autorka odwołuje się w nim do sposobu, w jaki logicy modalni postrzegają modalność. W związku z tym A. Kratzer (1991) wyróżnia dwa rodzaje siły modalnej:

(a) *możliwość* (ang. *possibility*), na przykład:

(6) *Kasia może przyjedzie jutro.*

(b) *konieczność* (ang. *necessity*), na przykład:

(7) *Kasia musi przyjechać jutro.*

Zgodnie z sugestią autorki oba rodzaje siły modalnej mogą ulegać stopniowaniu (Kratzer 1991: 649). Proponowana gradacja uwzględnia: „konieczność, słabą konieczność, prawdziwą możliwość, możliwość, niewielką możliwość, przynajmniej równie dobrą możliwość, lepszą możliwość”². Na końcu przytoczonej listy autorka dodaje: „maybe others [być może inne]”.

² Tłumaczenie własne autora z: Kratzer 1991: 649.

Zostawia zatem swego rodzaju otwartą furtkę, która umożliwi innym badaczom rozszerzanie zaproponowanego zestawienia o kolejne poziomy intensywności siły modalnej mieszczące się między *koniecznością* a *możliwością*.

Drugim poziomem modelu pola semantycznego wyrażeń modalnych jest *podstawa modalna*. Jest to tło konwersacyjne określające wszystkie informacje dostępne w kontekście sądu logicznego, które stanowią podstawę ewaluacji sądu logicznego w danych okolicznościach. W omawianym modelu A. Kratzer wyróżnia dwa rodzaje podstawy modalnej: *okolicznościową* (ang. *circumstantial*) oraz *epistemiczną* (ang. *epistemic*).

Okolicznościowa podstawa modalna nawiązuje do uwarunkowań czasowo-przestrzennych, do których nadawca odnosi się w wyrażanym sądzie logicznym. Za przykład może posłużyć następujące zdanie:

(8) Tomek *musi* pojechać do Krakowa.

Nadawca wyraża nakaz, by Tomek pojechał do Krakowa. Ta konieczność zachodzi tylko i wyłącznie w określonych okolicznościach, które mówiący ma na myśli i do których nawiązuje.

Epistemiczna podstawa modalna odwołuje się do wiedzy, opinii bądź przekonania mówiącego, na przykład:

(9) Karol *chyba* jutro pojedzie do Krakowa.

Nadawca wyraża swoje przypuszczenie odnośnie do jutrzejszego wyjazdu Karola do Krakowa. Oczywiście nadawca przywołuje również konkretne okoliczności, w których umieszcza agensa, jednak interpretacja możliwości zajścia zdarzenia pochodzi z tego, co mówiący wie lub sądzi.

W tym miejscu należy poczynić kilka uwag na temat proponowanego w tym tekście polskiego tłumaczenia angielskiego terminu *circumstantial*. Można tutaj zaproponować dwa polskie odpowiedniki: *okolicznościowy* oraz *sytuacyjny*. Wybór pierwszego motywowany był tym, że o sytuacjach, to jest łącznie o zdarzeniach i stanach, mówi się w badaniach aspektologicznych (zob. Smith 1997: 19). Gdyby do oznaczania podstawy modalnej przyjąć tłumaczenie *sytuacyjny*, wówczas w badaniach interakcji modalności z aspektem występowałyby swego rodzaju kolizja terminologiczna. Sytuacja i sytuacyjność odnosiłyby się do dwóch różnych zagadnień. Wybierając nazwę *okolicznościowa podstawa modalna* (lub *okolicznościowość*), unikniemy potencjalnej kontrowersji terminologicznej.

Trzecim poziomem w modelu pola semantycznego wyrażeń modalnych jest *źródło uporządkowania*. W polskim przekładzie korzystne będzie rozbudowanie tego terminu do postaci: *źródło uporządkowania światów możliwych*, co bardziej oddaje cel tego etapu interpretacji. Stanowi ono drugie tło konwersacyjne, które narzuca kolejność światów możliwych w zbiorze dostępnych światów (sytuacji, stanów rzeczy).

W przytoczonych przykładach możemy wyróżnić kilka potencjalnych tła konwersacyjnych, które mogą stanowić źródła uporządkowania światów możliwych. W przykładzie (8) może to

być nakaz wyrażony przez mówiącego. Może to także być cel (np. spotkanie z kimś lub zobaczenie czegoś), który – mimo iż nie jest wyrażony bezpośrednio w tym zdaniu – może być znany obu uczestnikom aktu komunikacyjnego. Konieczność ta może być też podyktowana warunkami niezależnymi od nadawcy i agensa, na przykład umiejscowieniem kogoś lub czegoś w Krakowie. W przykładzie (9) nadawca wyraża swoje przypuszczenie bądź spekuluje nad zachowaniem agensa. Możemy tu także mówić o dedukcji nadawcy, zwłaszcza jeśli sąd logiczny jest wyrażany na podstawie obserwacji dostępnych nadawcy faktów.

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że:

(a) *okolicznościowe źródła uporządkowania światów możliwych* to na przykład: prawa, cele, plany, życzenia (Kratzer 1991: 649);

(b) *epistemiczne źródła uporządkowania światów możliwych* pochodzą z wiedzy, opinii bądź przekonania mówiącego.

5. Propozycja typologii źródeł uporządkowania światów możliwych

Przejdźmy teraz do usystematyzowania rodzajów źródeł uporządkowania światów możliwych. Wykorzystamy w tym celu prymarne tła konwersacyjne, czyli podstawy modalne. Podbudowę przedstawionej poniżej klasyfikacji jest typologia zaprezentowana w anglojęzycznym tekście autora niniejszego tekstu (Szymański 2019). Wymieniając poszczególne typy źródeł uporządkowania światów możliwych, czerpie on z propozycji A. Kratzer dla czasowników modalnych w języku niemieckim (zob. tabela w: Kratzer 1991: 650). Jednocześnie przedstawione niżej polskie terminy są propozycją przekładu z języka angielskiego.

5.1. Okolicznościowe źródła uporządkowania światów możliwych (za: Szymański 2019: 25)

1. *Zdolnościowe* (ang. *abilitive*) – odnoszące się do nieodłącznych cech agensa, które umożliwiają mu wykonanie określonej czynności lub zachowanie się w określony sposób, na przykład:

(10) Piotrek *może* przepłynąć jezioro w pław.

Jednym ze źródeł możliwości zrealizowania tego dokonania jest fizyczna zdolność agensa (Piotrka). Wynika ona z jego umiejętności pływania, a także z fizycznej zdolności do pokonania określonego dystansu w pław.

Właściwości agensa warunkujące wystąpienie zdolnościowego źródła uporządkowania mogą mieć dwojakie pochodzenie. Po pierwsze, mogą to być cechy wrodzone. Odnoszą się one do rzeczowników ożywionych, najczęściej nazywających ludzi lub zwierzęta. Możemy tu także zaliczyć właściwości konstrukcyjne urządzeń czy też pochodzące z wewnętrznej struktury semantyki rzeczownika w roli agensa. Po drugie, zdolności mogą być nabyte. Zaliczamy do nich umiejętności, których osiągnięcie wymaga uprzedniego wysiłku ze strony agensa celem ich opanowania, na przykład: czytanie, pisanie czy jazdę na wrotkach.

Termin *zdolnościowy* obejmuje także interpretacje metaforyczne. Dotyczą one agensów nieożywionych. Zilustruj to następującym przykładem:

(11) Letni płyn do spryskiwaczy *może* zamarzać w temperaturach poniżej 0 stopni Celsjusza.

Trudno oczekiwać od letniego płynu do spryskiwaczy, jako obiektu nieożywionego, by dysponował jakąkolwiek fizyczną umiejętnością. Niemniej jednak jego właściwości fizykochemiczne, takie jak wysoka procentowa zawartość wody czy brak alkoholu w składzie chemicznym, mogą się przyczynić do jego zamarznięcia. Zatem są to cechy agensa, które wpływają na możliwość zrealizowania zdarzenia wyrażonego w sądzie logicznym. W ten sposób agens zostaje upersonifikowany.

2. *Buletyczne* (ang. *bouletic*) – odnoszące się do woli, życzenia lub pragnienia, na przykład:

(12) Ola *chce* iść do domu.

(13) *Szkoda*, że nie mogę pójść z nią.

W przykładzie (12) nadawca mówi o pragnieniu Oli w sposób bezpośredni, wykorzystując czasownik *chcieć*. W zdaniu (13) natomiast wyraża żal, że nie może z nią pójść, co można zinterpretować jako jego chęć pójścia. Interpretacja znaczenia jako żalu bądź woli wynika z buletycznego źródła uporządkowania światów możliwych.

3. *Puste* (ang. *empty*) – odnoszące się do okoliczności czasowo-przestrzennych, do których nadawca nawiązuje w wypowiedzi, a które są zewnętrzne zarówno w stosunku do agensa, jak i do mówiącego, na przykład:

(14) W sklepie osiedlowym zawsze *można* kupić świeże pieczywo.

Możliwość kupna świeżego pieczywa w danym sklepie jest podyktowana organizacją tej placówki, jej współpracą z dostawcami pieczywa lub jego producentem oraz operatywnością osoby odpowiedzialnej za zaopatrzenie sklepu. Ani mówiący, ani agens nie mają żadnego wpływu na wystąpienie tej możliwości.

4. *Zakazowe* (ang. *forbidden*) – wynikające z braku zgody na wykonanie określonej czynności lub zachowanie się w określony sposób, na przykład:

(15) Tu *nie wolno* palić.

Zakazowe źródło uporządkowania może pochodzić i od mówiącego, i od innej, autorytatywnej w danych okolicznościach jednostki. W przykładzie (15) źródłem zakazowym może być zarówno mówiący, który nie życzy sobie palenia w danym miejscu, jak i inna osoba, która podziela ten pogląd. Może nim być także przepis obowiązujący w danej lokalizacji.

5. *Nakazowe* (ang. *obligative*) – pochodzące z narzucenia wykonania określonej czynności lub zachowania się w określony sposób, na przykład:

(16) Na budowie *trzeba* nosić hełm ochronny.

Podobnie do zakazowych nakazowe źródła uporządkowania mogą pochodzić od mówiącego, innej osoby bądź też innej, autorytatywnej jednostki.

6. *Przyzwalające* (ang. *permissive*) – odnoszące się do zgody na wykonanie określonego działania lub zachowanie się w określony sposób, udzielonej przez jednostkę autorytatywną w danych okolicznościach, na przykład:

(17) U Jacka w biurze *można* palić.

Przykład (17) pozwala na zinterpretowanie kilku przyzwalających źródeł uporządkowania światów możliwych. Może to być Jacek, do którego należy biuro; może to też być nadawca, który być może rości sobie prawo do dysponowania biurem Jacka. Może ono pochodzić również z zapisów w regulaminie, które zezwalają na palenie w danym biurze. Poza tym dopuszczalność palenia w biurze może wynikać z tego, że jest ono wyposażone w sprawną wentylację. Jednakże w takiej sytuacji źródło uporządkowania światów możliwych należy określić jako okolicznościowe puste, gdyż ani mówiący, ani agens nie mają wpływu na możliwość wykonania tej czynności.

7. *Teleologiczne* (ang. *teleological*) – odnoszące się do celowości działań agensa, na przykład:

(18) *Musisz* jeść mniej tłustych potraw, żeby schudnąć.

5.2. Epistemiczne źródła uporządkowania światów możliwych (za: Szymański 2019: 25–26)

1. *Dedukcyjne* (ang. *deductive*) – nawiązujące do tego, co mówiący wnioskuje na podstawie pewnych dostępnych dla niego dowodów, na przykład:

(19) Czerwony samochód stoi na podjeździe, więc Piotr *musi* być w domu.

Dysponując wiedzą na temat samochodu Piotra, mówiący wnioskuje, że skoro określony pojazd jest zaparkowany na chodniku, zapewne przed domem, w którym Piotr mieszka, to z całą pewnością można stwierdzić, że Piotr jest w domu.

2. *Doksastyczne* (ang. *doxastic*) – odnoszące się do tego, w co mówiący wierzy lub o czym jest przekonany, nie mając na to dowodów, na przykład:

(20) Jacek *nie mógł* tego zrobić.

W przytoczonym wyżej przykładzie mówiący jest przekonany bądź głęboko wierzy, że Jacek nie zrobił tego, co mu się przypisuje. Mówiący z definicji nie ma na to żadnych dowodów, odwołuje się jedynie do wewnętrznego przekonania, że jest tak, jak mówi.

3. *Puste* (ang. *empty*) – będące wynikiem tego, co mówiący wie lub myśli, na przykład:

(21) *Możliwe*, że nie masz racji.

(22) *Chyba* pójdę spać.

4. *Zasłyszane* (ang. *hearsay*) – pochodzące z tego, co mówiący wie na podstawie informacji przekazanych przez inną osobę, na przykład:

(23) Piotr i Marta *rzekomo* są parą.

W przykładzie (23) mówiący nie ma pewności co do tego, czy Piotr i Marta są parą. Informację na ten temat czerpie z przekazu innej osoby. Wykładnikiem *zasłyszanego* źródła uszeregowania światów możliwych w tym przykładzie jest przysłówek *rzekomo*.

5. *Spekulacyjne* (ang. *speculative*) – nawiązujące do myślenia mówiącego, które nie wynika z obserwacji sytuacji faktycznej, na przykład:

(24) *Być może* Henryk nie ma racji.

W powyższym przykładzie mówiący nie ma pewności, czy Henryk ma rację, czy też nie. Dlatego wyrażoną niepewność, tym bardziej bez potwierdzenia w obserwowalnych dowodach, należy traktować jako jego spekulację.

6. *Stereotypowe* (ang. *stereotypical*) – odnoszące się do tego, co mówiący wnioskuje na podstawie przebiegu wydarzeń typowego dla danej sytuacji, na przykład:

(25) Nasz pociąg *pewnie* znowu się spóźni.

Wnioskowanie mówiącego w przykładzie (25) wynika stąd, że pociąg – być może ten konkretny, na który mówiący właśnie czeka – zwykle przyjeżdża i odjeżdża z opóźnieniem. Stąd takie powtarzające się opóźnienia możemy uznać za typowy przebieg wydarzeń dla podróżnych czekających na ten środek transportu.

Podsumowując: zaprezentowany model pola semantycznego wyrażen modalnych, zaproponowany przez A. Kratzer, przedstawia znaczenie modalne jako konglomerat trzech domen: siły modalnej, podstawy modalnej oraz źródła uporządkowania światów możliwych. Można zatem powiedzieć, że model ten proponuje trójwymiarowe podejście do znaczeń modalnych. W tym miejscu należy także poczynić uwagę, że przedstawione propozycje nazw źródeł uporządkowania światów możliwych nie są tożsame z rodzajami znaczeń modalnych, choć można dostrzec między nimi podobieństwo terminologiczne.

6. Typologia modalności oparta na binarnym podziale tel konwersacyjnych

W drugiej części niniejszego tekstu znalazła się zapowiedź możliwości wykorzystania tel konwersacyjnych do utworzenia binarnej typologii modalności. Można się w tym celu posłużyć jednym z poziomów pola semantycznego wyrażen modalnych, a mianowicie podstawą modalną.

W swoim modelu pola semantycznego wyrażen modalnych A. Kratzer wyróżnia dwa rodzaje podstawy modalnej: okolicznościową i epistemiczną. Na nich też bazuje proponowana binarna typologia modalności (zob. Kratzer 1991: 650). Modalność dzieli się w niej na:

(a) *modalność rdzenną* (ang. *root modality*), w której znaczenie modalne powstaje w wyniku ewaluacji okolicznościowej podstawy modalnej;

(b) *modalność epistemiczną* (ang. *epistemic modality*), gdy w ewaluacji modalnej wykorzystuje się epistemiczną podstawę modalną.

Biorąc powyższe pod uwagę, *rdzenne znaczenia modalne* (ang. *root modal meanings*) pochodzą z interpretacji sytuacji, w której wykonanie lub zaistnienie sytuacji angażuje w jakimś stopniu wykonawcę (agensa). Stąd też konieczna jest rzeczywistość jego obecność w okolicznościach, do których mówiący nawiązuje w sądzie logicznym. Są to znaczenia obiektywne, obejmujące zarówno znaczenia deontyczne (pozwolenie, zakaz), jak i dynamiczne (zdolność, wolitywność). *Epistemiczne znaczenia modalne* (ang. *epistemic modal meanings*) pochodzą natomiast z wiedzy, opinii bądź przekonania mówiącego. Są to zatem znaczenia subiektywne (zob. np. Szymański 2019: 15).

Podsumowując: *modalność rdzenna* obejmuje znaczenia: zobowiązania, pozwolenia lub zdolności, podczas gdy *modalność epistemiczna* to znaczenia: konieczności, prawdopodobieństwa lub możliwości wynikających z rozumowania nadawcy (zob. Sweetser 1982, 1990).

7. Uwagi końcowe

Powstaniu niniejszego artykułu przyświecały dwa cele. Pierwszym było przybliżenie modelu pola semantycznego wyrażen modalnych zaproponowanego przez A. Kratzer (1991) polskojęzycznym czytelnikom. Drugi stanowiła propozycja przekładu na język polski anglojęzycznej terminologii związanej z tłem konwersacyjnym, które stanowi ważny komponent omawianego modelu.

Przedstawiony wyżej model pola semantycznego wyrażen modalnych, zaproponowany przez A. Kratzer (1991), nawiązuje do stosowanych w logice modalnej ujęć ilościowych, na co zwraca uwagę również V. Hacquard (2011: 1491). Proponując ten schemat, A. Kratzer wprowadza jednocześnie pionierskie spojrzenie na sposób interpretacji wyrażen modalnych. Jednostka leksykalna wyrażająca znaczenie modalne nie ma na stałe przypisanego zbioru światów możliwych, a co za tym idzie – jednej interpretacji. Nabywa ją dzięki osadzonym kontekstowo tłom konwersacyjnym. W ten sposób możliwe jest wyjaśnienie, dlaczego wyrażenia modalne otrzymują różne odczytania, z jednoczesnym zachowaniem wyjaśnień kwantyfikacyjnych.

Przedstawiony w tym tekście model może być wykorzystywany do badań modalności językowej wyrażanej za pomocą dowolnych dostępnych środków, takich jak: czasowniki modalne, czasowniki modalizowane, przysłówki i przymiotniki modalne czy kategoria trybu. Nadaje się zarówno do badań wyrażen w obrębie jednego języka, jak i do analiz porównawczych i kontrastywnych. Umożliwia bowiem wskazanie najsubtelniejszych różnic występujących w obrębie znaczeń modalnych. Można go także zastosować do studiów nad kategoriałną konwergencją modalności (zob. np. Abraham 2008; Abraham i Leiss (red.) 2008; Hacquard 2009; Szymański 2019).

Opisana wyżej binarna typologia modalności, wykorzystująca tła konwersacyjne, jest powszechnie stosowana w anglo-amerykańskiej literaturze przedmiotu (zob. Nuyts 2006: 7). Stanowi ona narzędzie badawcze upraszczające typologię modalności do rdzennej i epistemicznej. Być może przyjmie się także wśród badaczy innych języków, włączając w to polonistów.

Bibliografia

- Abraham W. 2008: *On the logic of generalizations about cross-linguistic aspect-modality links*, [w:] W. Abraham, E. Leiss (red.), *Modality–aspect interfaces: implications and typological solutions*, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, s. 3–13.
- Abraham W., Leiss E. (red.) 2008: *Modality–Aspect Interfaces: Implications and typological solutions*, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- van der Auwera J., Plungian V.A. 1998: *Modality's semantic map*, „Linguistic Typology” 2 (1), s. 79–124.
- Bally Ch. 1942: *Syntaxe de la modalité explicite*, [w:] *Cahiers Ferdinand de Saussure* 3, Droz, Genève, s. 3–13.
- Boniecka B. 1976: *O pojęciu modalności (przegląd problemów badawczych)*, „Język Polski” LVI, z. 2, s. 99–110.
- Bralczyk J. 1978: *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. 1994: *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Carnap R. 1957: *Meaning and Necessity*, University of Chicago Press, Chicago.
- Chrzanowska E. 1989: *Modality as represented in the logical form of language. A study in a semantic interpretation of English*, The Jagiellonian University of Kraków, Kraków [nieopublikowana rozprawa doktorska].
- Chrzanowska-Kluczevska E. 2009: *Possible worlds – Text worlds – Discourse worlds in a dialogic context*, [w:] E. Chrzanowska-Kluczevska, A. Gołda-Derejczyk (red.), *The contextuality of language and culture*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała, s. 157–171.
- von Fintel K. 2006: *Modality and language*, [w:] D.M. Borchert (red.), *Encyclopedia of philosophy*, second edition, Macmillan, Detroit, New York, s. 20–27.
- Grzegorzczkowska R. 1990: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Hacquard V. 2006: *Aspects of modality*, Massachusetts Institute of Technology.
- Hacquard V. 2009: *On the interaction of aspect and modal auxiliaries*, „Linguistics and Philosophy” 32, s. 279–312.
- Hacquard V. 2010: *On the event relativity of modal auxiliaries*, „Natural Language Semantics” 18(1), s. 79–114.
- Hacquard V. 2011: *Modality*, [w:] K. von Stechow, C. Maienborn, P. Portner (red.), *Semantics. An international handbook of natural language meaning*, vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin–Boston, s. 1484–1515.
- Hengeveld K. 2004: *Illocution, mood and modality*, [w:] G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan, S. Skopeteas (red.), *Morphology: An international handbook on inflection and word-formation*. Volume 2, Walter de Gruyter, Berlin, s. 1190–1201.
- Hintikka J. 1961: *Modality and quantification*, „Theoria” 27, s. 110–128.
- Hintikka J. 1962: *Knowledge and belief*, Cornell University Press, Ithaca (NY).
- Jędrzejko E. 1987: *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Jędrzejko E. 2001: *Jeszcze o modalności z perspektywy badań języka i stylu tekstów artystycznych*, [w:] B. Witosz (red.), *Stylistyka a pragmatyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 82–96.
- Kratzer A. 1977: *What 'must' and 'can' must and can mean*, „Linguistics and Philosophy” 1 (3), s. 337–355.
- Kratzer A. 1981: *The notional category of modality*, [w:] H.-J. Eikmeyer, H. Rieser (red.), *Words, worlds, and contexts: New approaches in word semantics*, Walter de Gruyter, Berlin, s. 38–74.
- Kratzer A. 1991: *Modality*, [w:] A. von Stechow, D. Wunderlich (red.), *Semantics: An international handbook of contemporary research*, Walter de Gruyter, Berlin, s. 639–650.
- Kratzer A. 2012: *Modals and conditionals: New and revised perspectives*, Oxford University Press, Oxford–New York.
- Kripke S. 1963: *Semantical analysis of modal logic I, normal propositional calculi*, „Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik” 9, s. 67–96.
- Leiss E. 2008: *The silent and aspect-driven patterns of deonticity and epistemicity: A chapter in diachronic typology*, [w:] W. Abraham, E. Leiss (red.), *Modality–aspect interfaces: Implications and typological solutions*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, s. 15–41.
- Lewis D. 1973: *Counterfactuals*, Blackwell, Oxford–Malden MA.
- Ligara B. 1997: *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*, Universitas, Kraków.
- Nauze F.D. 2008: *Modality in typological perspective*, PrintPartners Ipskamp, Enschede.
- Nuyts J. 2006: *Modality: Overview and linguistic issues*, [w:] W. Frawley (red.), *The expression of modality*, Mouton de Gruyter, Berlin, s. 1–26.

- Palmer F.R. 1986/2001: *Mood and modality* (2nd edition), Cambridge University Press, Cambridge.
- Portner P. 2009: *Modality*, Oxford University Press, Oxford.
- Pruss A.R. 2001: *Possible worlds: What they are good for and what they are*, University of Pittsburgh, Pittsburgh.
- Rytel D. 1982: *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Sendlak M. 2017: *Światy możliwe i inne przedmioty nieistniejące*, „Roczniki Filozoficzne” 65 (4), s. 115–136.
- Smith C.S. 1997: *The parameter of aspect*, Springer Science+Business Media, Dordrecht.
- Sweetser E.E. 1982: *Root and epistemic modals: Causality in two worlds*, [w:] *Proceedings of the Eighth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society (1982)*, Berkeley Linguistics Society, Berkeley, CA, s. 484–507.
- Sweetser E.E. 1990: *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Szymański L. 2019: *Modal auxiliaries and aspect in contemporary American English – a corpus-based study*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Tabisz A. 2016: *Modalność epistemiczna w ustnych wypowiedziach maturzystów*, „Stylistyka” 25, s. 429–443.
- von Wright G.H. 1951: *An essay in modal logic*, North Holland Publishing Company, Amsterdam.
- Wróbel H. 1991: *O modalności*, „Język Polski” LXXI, z. 3–5, s. 260–270.

Summary

Terminology related to conversational background for describing linguistic modality and a proposal of its translation into Polish

Keywords: modality, terminology, conversational background, semantic field of modal expressions.

The article aims at bringing the model of the semantic field of modal expressions presented by Angelika Kratzer to the attention of Polish-speaking readers. The framework consists of three domains: modal force, modal base and ordering source. The last two are conversational backgrounds. The duality of the modal base also allows for a binary typology of modality. In addition, the paper proposes Polish equivalents of English-language terminology.